

Dindar Yorgunluğu Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Religious Fatigue Scale: A Validity and Reliability Study

Cüneyd AYDIN¹

Ahmet GENÇ²

¹Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sinop, Türkiye

²MEB, Ahmet Sarı Ortaokulu, Samsun, Türkiye

ÖZ

Modernizmin bireylerin dini yaşamlarında meydana getirdiği olumsuz etkilerden birisi olarak değerlendirilen "din yorgunluğu" kavramı, son yıllarda ülkemizde yapılan bazı akademik çalışmalarda ele alınmakta ve medya platformlarında tartışılmaktadır. Bu sebeple, din yorgunluğu kavramının incelenmesi ve bireylerin dini yaşamlarında bir yorgunluk veya tükenmişlik duygusu hissedip hissetmediklerinin ölçülmesi önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada, bireylerin farklı sebeplerle dini yaşamlarında hissettikleri yorgunluk düzeyini belirleyebilmek için Dindar Yorgunluğu Ölçeği'nin (DYÖ) geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel yöntemlerden tarama deseni kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş yaşları 18 ve üzerinde olan iki ayrı örneklem grubundan (446 + 490) kişisel bilgi anketi ve taslak ölçek formu kullanılarak elde edilmiştir. Ölçeğin kapsam geçerliği için uzman görüşüne, yapı geçerliği için ise faktör analizine başvurulmuştur. AFA sonucu ölçeğin faktör yük değerlerinin .45'in üzerinde olduğu, madde toplam korelasyonlarının .36 ile .54 arasında değiştiği, beş faktör altında toplanan 17 maddeden oluştuğu ve faktörlerinin toplam varyansın %66'sını açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen yapı DFA ile test edilmiş ve yapının iyi uyum gösterdiği ($\chi^2=170.16$, $sd=107$, $p<.001$, $RMSEA=0.035$, $SRMR=0.032$, $NNFI=0.98$, $GFI=0.96$, $AGFI=0.94$, $CFI=0.99$) bulunmuştur. Ölçeğin güvenirliliğine yönelik yapılan analiz sonuçları, ölçeğin genelinin ve alt boyutlarının Cronbach Alpha değerleri (.71 ile .83 arasında) ile madde toplam korelasyon katsayılarının (.36 ile .54 arasında, $p<.01$) güvenirlilik için yeterli düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlara göre, DYÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din, Yorgunluk, Din Yorgunluğu, Dindar Yorgunluğu Ölçeği.

ABSTRACT

The concept of "religious fatigue", which is considered one of the negative effects of modernism on individuals' religious lives, has been addressed in some academic studies conducted in our country in recent years and has been discussed on media platforms. For this reason, it has become important to examine the concept of religious fatigue and measure whether individuals feel a sense of fatigue or burnout in their religious lives. In this study, it was aimed to develop the Religious Fatigue Scale (RFS) in order to determine the level of fatigue individuals feel in their religious lives for different reasons. In the research, a survey design, which is one of the quantitative methods, was used. The data for the study were obtained from two separate sample groups (446+490) aged 18 and over, selected by a convenience sampling method, using a personal information questionnaire and a draft scale form. Expert opinion was used for the content validity of the scale, and factor analysis was used for construct validity. As a result of EFA, it was determined that the factor load values of the scale were above .45, the item-total correlations varied between .36 and .54, it consisted of 17 items collected under five factors, and its factors explained 66% of the total variance. In addition, the obtained structure was tested with CFA and it was found that the structure showed a good fit ($\chi^2=170.16$, $sd=107$, $p<.001$, $RMSEA=0.035$, $SRMR=0.032$, $NNFI=0.98$, $GFI=0.96$, $AGFI=0.94$, $CFI=0.99$). The results of the analysis conducted on the reliability of the scale revealed that the Cronbach Alpha values of the overall scale and its sub-dimensions (between .71 and .83) and the item total correlation coefficients (between .36 and .54, $p<.01$) were at a sufficient level for reliability. According to these results, it has been concluded that the RFS is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Psychology of Religion, Religion, Fatigue, Religious Fatigue, Religious Fatigue Scale.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Cüneyd AYDIN
E-mail: cuneydaydin@sinop.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 21.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 14.07.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 02.09.2025

Atf: Aydın, Cüneyd – Genç, Ahmet.
"Dindar Yorgunluğu Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 65/1 (Aralık 2025), 16-32.

Cite this article as: Aydın, Cüneyd – Genç, Ahmet. "Religious Fatigue Scale: A Validity and Reliability Study". *Journal of İlahiyat Researches* 65/1 (December 2025), 16-32.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

GİRİŞ

İnsanın doğumundan ölümüne kadar yaşamına yön veren birçok faktör vardır. Bu faktörlerden birisi de hiç şüphesiz dini inancıdır. Zira insan inandığı dinin her yönünü yaşamına bir şekilde yansıtarak hayatına yön vermeye çalışmaktadır. Özellikle modern öncesi dönemdeki geleneksel toplumlarda din, insan hayatına yön vermede daha ön planda olmuştur (Subaşı, 2023a). Ancak modern dönemle birlikte başta Batı olmak üzere dünyanın birçok yerinde özellikle kurumsal dinin toplum ve insan yaşamındaki öneminin azalması veya dine bakışın değişmesi söz konusu olmuştur (Küçükcan, 2005; Özay, 2006; Bayer, 2022; Laleli, 2024). Bu durum son yıllarda Türkiye'deki dini yaşamda da kendini gösterebilmektedir (Ertit, 2022; Ertit, 2024; Zavalı, 2024; Dokur vd., 2021; Meydan – Aydın, 2020; Kılıçsal, 2019). Bu noktada özellikle Türkiye'deki bazı dindarların hangi nedenlerle dini hayatlarında sorunlar veya değişimler yaşadığı sorusu "din yorgunluğu" kavramını ve dolayısıyla bu konudaki tartışmaları gündeme getirmiştir (Subaşı, 2017).

Din yorgunluğu kavramı, Türkiye'de özellikle son 10-15 yıl içerisinde bazı araştırmacılar tarafından giderek artan bir şekilde tartışma konusu haline gelmiştir (Duman, 2018; Subaşı, 2023a; Turanalp, 2019). Subaşı (2022)'ya göre din yorgunluğu kavramı, dinin her türlü yorumuyla ya da bu yorumlardan herhangi biriyle temas kuran insanların bir tür yorgunluk havasına girmelerini ifade etmektedir. Subaşı (2017, 2023a), din yorgunluğunu hem birtakım dini sorumluluklar üstlenmiş olan dindarların mevcut durumu hem de dini alanda yapılan yorumların güncel soru ve sorunları çözmede yeterli olmamasının dindar birey üzerindeki etkisi olarak ele almaktadır. Dağ (2007)'a göre ise bu kavram, dünyevileşme sebebiyle dinin yaşama yansıtılması noktasında bazı dindarlara ağır gelmesini ifade etmektedir. Bu açıdan din yorgunluğu kavramı, dindar bireyin samimiyet eksikliği ile dinin sorumluluğunu taşıyamaması durumunu belirtmektedir (Karaçam, 2021). Yani dindar bireyin Batılı yaşam tarzı ile dindarlık arasında kalması sonucu yaşadığı içsel çatışma ve tedirginliği ifade etmektedir (Özbolet, 2017).

Din yorgunluğu kavramı, dini bakımdan doygunluğa ulaşmış bir çevrede büyüyenlerin ilerleyen yaşlarında manevi tükenme yaşayarak dinden uzak durmalarını hızlandıran bir olgudur (Subaşı, 2023a). Özellikle 2000'lerin başından itibaren Türkiye'deki dini yaşamın bireylerde meydana getirdiği yeni ruhsal durumu tanımlamak için kullanılan bu kavram; geleneksel olandan uzaklaşma, dini alana mesafeli durma ve dini terminolojiye karşı tedbirli olma anlamlarında da kullanılmaktadır (Subaşı, 2023b).

Din yorgunluğu aslında dinin bizatihi kendisiyle değil daha çok onu yaşamaya çalışan veya yaşadığını söyleyen insanların maneviyatıyla alakalı bir kavramdır (Subaşı, 2022). Burada yorgunluk yaşayanların ise daha ziyade rahat bir yaşam elde edip burjuvalaşan kentli muhafazakâr kesimin olduğu belirtilmektedir. Zira bu kimselerin içinde bulunduğu konformist ve kapitalist yaşam tarzıyla sahip oldukları geleneksel hafıza ve duruşları arasında bir çatışma meydana gelmektedir. Bu durum, onların dini hayatlarında içsel bir çatışmaya sebep olarak motivasyon kaybı yaşamalarına ve yorgunluk hissetmelerine yol açabilmektedir. Diğer bir deyişle, dindar birey sahip olduğu dini bilince bağlı bir yaşam tarzı ile içinde bulunup memnun olduğu seküler ve konformist yaşam tarzı arasında kalmakta ve bu durumla mücadele etmekten yorulmaktadır (Dağ, 2007).

Sonuç olarak, din yorgunluğuyla kastedilen aslında çok farklı sebeplerle ülke Müslümanlarının bir kesiminin yaşadığı din(dar) yorgunluğudur (Turanalp, 2029). Nitekim burada yorulan veya yoran dinin bizatihi kendisi değil daha ziyade insanlardır (Hazıroğlu, 2021). Bu sebeplerden ötürü din yorgunluğundan ziyade bazı bireylerin dini yaşamlarında hissettikleri yorgunluktan bahsetmek daha doğru olacaktır (Yüzgenç, 2017; Hazıroğlu, 2021). Nitekim bu hususta yapılan bazı saha çalışmaları, dinin bizatihi kendisinin dindarları yormadığını; aksine tükenmişlik duygusundan koruduğunu ortaya koymaktadır (Haghnegahdar vd., 2021; Kovács – Kézdy, 2008; Abanoz, 2022; Kayıklık, 2007). O halde burada asıl meselenin bireylerin bizatihi dinin kendisinden kaynaklı olmayan; ancak diğer bazı sebepler (sosyal, siyasi, ekonomik, eğitim vb.) dolayısıyla dini hayatlarında yaşadıkları yorgunluk olduğu söylenebilir.

Yukarıda bahsi geçen bilgiler doğrultusunda çalışmada din yorgunluğu kavramından ziyade bir yönüyle onunla ifade edilmeye çalışılan "dindar yorgunluğu" kavramının kullanılması daha uygun görülmektedir. Zira alan yazında din yorgunluğu kavramı üzerine yapılan çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla aslında bu kavram bireylerin değişik sebeplerle dini yaşamlarında duygusal ve/veya manevi anlamda yorgun hissediyor olmalarını ifade etmektedir. Bu sebeple, geçerlik ve güvenirlilik analizleri yapılacak ölçeğe de "Dindar Yorgunluğu Ölçeği" isminin verilmesi uygun görülmüştür.

Bireylerin dini yaşamlarında meydana gelen zihinsel ve ruhsal anlamdaki bu yorgunluğa birçok faktörün yol açtığı söylenebilir. Bunların en başında modernite gelmektedir. Zira insana konfor sağladığı kabul edilen modernite, İslam ile etkileşime girince yorucu sorunlar türetmekte, getirdiği konforla bireyin önemseydiği dini değerlerle çatışarak onu yormaktadır. Dindarlığını yaşamak isteyen birey bu uğraşında zorlanmakta ve başarısız olduğunu hissetmektedir (Aydın, 2021). Ayrıca modernleşmeyle beraber yaşanan sekülerleşme de dindar bireyin yaşamında kayda değer bir yıkıma yol açabilmektedir. Yani dindar birey dünyevi olan ile ilahi olan arasında sıkışıp kalarak dini hayatıyla ilgili bir tükenmişlik duygusu yaşayabilmektedir (Dağ, 2007; Özbolet, 2017).

Yurt içinde ve yurt dışında yapılan bazı çalışmalarda bu hususla ilgili birtakım tespitlerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin bir çalışmada Türk eğitim sisteminin pozitivist yapısının bireyin inancıyla olan bağını zayıflatığı ve bu durumun sonucu olarak ise bu sistemde daha fazla eğitim almış bireylerin dine mesafeli olduğu, ateizme meyil ettiği ve dinini değiştirebildiği ileri sürülmektedir (Yapıcı, 2009). Bir başka çalışmada da özellikle kentlerdeki modern eğitim

kurumlarının seküler bir yaşam felsefesini insanlara aktararak ve geleneksel olanla bağlarını zayıflatarak, bireylerin dine yönelik tutumlarında değişimler meydana getirdiği ifade edilmektedir (Laleli, 2024). Yine Yıldırım ve Mücahit (2020) tarafından yapılan bir araştırmada; gelenekselden uzak olmayı, endüstrileşmeyi, kentleşmeyi ve sekülerizmi ifade eden modernlik ile dindarlık (içsel boyut) arasında negatif yönde ve orta düzeyde bir korelasyon bulunmuştur. Yani katılımcıların modernlik düzeyleri arttıkça dindarlık düzeyleri azalmaktadır. Onlara göre bunda; kullanılan ölçeğin Batı modernizminin kuramsal temelinde şekillendirilmiş olmasının ve dolayısıyla ölçek maddelerinin dinin bazı ilkeleriyle uyuşmamasının etkisi vardır. İlahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir başka çalışmada, din ve dünya ilişkisi bağlamında seküler alanın öğrenciler üzerinde önemli düzeyde gerilime yol açarak yabancılaşmaya sebep olduğu ifade edilmektedir (Erdiç, 2022). Benzer şekilde Han (2024); modern dünyada ilahi varlık ile öteki âleme karşı olan inancın yitirildiğini ifade ederek, bu durumun insanda huzursuzluk meydana getirdiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan o, Kutsal Ruh'u bekleyen ayın topluluğunun esasen istisnasız bir yorgunlar topluluğu olduğunu ileri sürmektedir.

Dindarlarda yorgunluğa yol açan bir diğer faktörün ise Müslüman camiada yaşanan birtakım olumsuzluklar olduğu söylenebilir (Akın, 2017). Müslümanlar arasındaki gereksiz tartışmalar ile tekfir etme ve ötekileştirmeler, bazı dini grupların kendilerini dinin sahibi olarak görmesi, dinin birey veya dini grupların menfaatlerine alet edilmesi, bazı kişi veya grupların din anlayışının tek hakikatmiş gibi takdim edilerek bunları kabul etmeyenlerin farklı ithamlara maruz kalması (Subaşı, 2017), Müslümanların İslam algılarının yetersiz olması dolayısıyla mevcut dünyada kendilerini konumlandırmada ve yeni nesli yetiştirmede problem yaşamaları (Aydın, 2021; Dağ, 2007) bunlardan bazılarıdır.

Bu olumsuzluklara ek olarak İslami geleneğe yönelik saldırılar, yaşam felsefesi bakımından modernizme karşı olmakla beraber onun imkânlarını kullanmaktan memnun olmak gibi tutarsız davranışlar, dini anlama ve yorumlama açısından dünyevileşme, günlük yaşamında İslami olmaktan çok İslam'a aykırı bir hayat felsefesine sahip olma da bu yorgunluğun sebepleri arasında sayılabilir (Dağ, 2007). Ayrıca dindar bireylerin, dini yaşamlarında rol model aldıkları dini figürlerin dünyevileştiğini görmeleri, onlarda hayal kırıklığına ve dolayısıyla yorgunluğa sebep olabilmektedir (Tepeli, 2022).

Yapılan bir çalışmada, dini otorite figürleriyle ilişkilerini düşük kalitede algılayan öğrencilerin genel olarak din hakkında olumsuz bir tutuma sahip olma ihtimallerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre dini yabancılaşmanın (ki dindar yorgunluğunun sonuçlarından birisi sayılabilir) dini otoriteden kaynaklanabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca yabancılaşma ile din öğretmenlerinin olumsuz davranışları arasında pozitif yönde anlamlı korelasyon bulunmuştur. Buna göre çalışmada yabancılaşmanın, dine değil o dini elinde tutan otoriteye karşı yöneltilmiş olabileceği vurgulanmaktadır. Netice itibarıyla dini otoritenin uygulandığı biçim ne kadar katı olursa, gencin dini yaşamında yorgunluk hissetme ve dini reddetme olasılığı o kadar artmaktadır (Dudley, 1978). Benzer bir çalışmada Dudley ve Laurent (1989), ergenlerde dine karşı yabancılaşmaya en çok yol açan hususların başında kilisenin ilgisizliği ile ilgi çekici olmayan vaazların geldiğini bulmuştur.

Alan yazında tespit edilen başka bir araştırmada ise gençlerin %52'sinin inandıkları dine yabancılaşmış olduğu ve bu duruma ise Şabat vaazlarının, kiliseyle ilgili deneyimlerin ve kilisenin yaşam tarzına ilişkin kısıtlamalarının yol açtığı ifade edilmektedir. Ayrıca ebeveynlerin dini samimiyetinin olmaması, öğretmenlerde dini samimiyetin eksik olması ve öğretmenlerin kilise standartlarına uymamasının dine yabancılaşmayı artırdığı bulunmuştur (Dudley, 1977). Elde edilen verilerden hareketle, dini figürlerin ve ebeveynlerin dine yönelik yaklaşımlarındaki bazı eksiklik ya da olumsuzlukların başta gençler olmak üzere bireylerin dini yaşamlarında yorgunluğa ve yabancılaşmaya yol açtığı ifade edilebilir.

Diğer yandan, din görevlileri bazı dindarların yaptığı olumsuz davranışlar sebebiyle dini yaşamlarında ve mesleklerinde yorgunluk hissedebilmektedir. Örneğin yurt dışında yapılan ve konuyla dolaylı ilgisi olabilecek bir çalışmada din adamlarının cemaatlerine veya halka yönelik birçok sorumluluğun (maneviyat için yardım etme, cemaate önderlik etme gibi) altına girdiği; ancak kişisel eleştiriler ile beklentilerin din hizmeti verenleri eleştirilere karşı savunmasız hale getirdiği ve yorduğu belirtilmektedir (Adams vd., 2017). Benzer bir durumun Türkiye'de hizmet veren din görevlileri için olabileceği de söylenebilir.

Yine dindar bireylerin dünyevi bir hayat tarzı yaşama istekleri ile inanmış oldukları dinin beklentileri iç dünyalarında bir çelişkiye ve dolayısıyla zihinsel ve manevi yorgunluğa yol açmaktadır (Dağ, 2007). Söz konusu bu durumun ise aslında dinden değil, Müslümanların kendi zaaflarından ya da dini havzadaki yanlış algı, yorum ve kavrayışlarından kaynaklandığı söylenebilir (Barca, 2024). Bu hususa yönelik olarak Tozer (2012), dini taşımanın ağırlığının sonunda dinsel bir yorgunluğa dönüştüğünü ve özellikle yeni nesli çöküş noktasına getirdiğini ifade etmektedir.

İslam'ın gerektirdiklerine uzak kalan genç neslin dini bir yaşam sürmeyi zor ve zahmetli görmesi neticesinde yorgunluk yaşayabildiği vurgulanmaktadır (Dağ, 2007). Örneğin yapılan bir araştırmada gençlerin sadece beşte birinin namaz kıldığı, seküler ve modern ideolojileri referans alma düzeylerinin belirgin şekilde daha yüksek olduğu, seküler inançlara daha yatkın oldukları, dindarlık düzeylerinin daha düşük; ancak diğer gruplara göre laik-inançsız olanların daha yoğun olduğu bulunmuştur. Namaz kılma ve oruç tutma gibi dini pratikleri daha az yapan grup aynı zamanda kendilerini Müslümanlık, İslamcılık ve muhafazakârlık gibi kimlik kategorilerine daha uzak görmektedir. Ayrıca bu gençler arasında seküler ideolojilere yakınlık oranları yüksek seyretmektedir (Nişancı, 2023). Bunların yanı sıra dinden bahseden kurumlarda yer alan insanların kendi yaşamlarında dini esasları hakkında uygulamamalarına rağmen sürekli olarak bu esaslardan bahsetmeleri de insanları yorabilmektedir (Bayraktar, 2017).

Dindar yorgunluğuna yol açan bir diğer faktörün, insanların dine yönelik yaklaşımlarındaki değişim olduğu söylenebilir. Buna göre günümüzde birçok kişi dini metalaştırmakta veya kullanışlı bir aygıt olarak görmektedir. Bu durum bazı dindar bireylerde bir anlamda dindar yorgunluğunun yaşanmasına yol açabilmektedir (Hazıroğlu, 2021; Subaşı, 2017; Bilgin, 2003). Özellikle dini hayatı olan bireyler manen yorulmakta ve bitkin düşmektedir. Burada asıl tehlike ise söz konusu yorgunluğun dinin müntesiplerini vurması ve var olan enerjinin boşa gitmesidir (Subaşı, 2017).

Teknoloji ve küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla bireylerin tüketmek üzerine bir yaşam tarzını benimsemesi de dindar yorgunluğunun bir diğer sebebi olarak sayılabilir. Zira dinin tüketici bir yaklaşımla benimsenmesi ve dünyevi hayatın manevi bir yaşama tercih edilmesi dindar bireyin yorulmasını ve dinden uzaklaşmasını beraberinde getirmektedir (Subaşı, 2023a). Oysa İslam'da inananlara yeme, içme ve giyinme eylemlerini helal dairede kalarak yapmaları emredilmişken israftan kaçınmaları konusunda ise uyarılmışlardır (Yıldırım, 2023; Demirezen, 2010). Ancak günümüzde insanlar birbirlerinden ve sanal ortamlardan etkilenerek israfa ve gösterişe meylederek tüketimde aşırıya kaçabilmektedir (Özbolet, 2017; Güven, 2024). Bu durum ise bireylerde manevi bir boşluğa ve dolayısıyla bazı patolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

Yapılan bazı çalışmalarda bahsi geçen hususa yönelik bazı bulgular mevcuttur. Örneğin Koroğlu (2012) tarafından yapılan bir araştırmada modern bireyin tüketime yönelik tutumlarının oluşmasında diğer faktörlere göre dinin daha az etkili olduğu belirtilmektedir. Diğer bazı araştırmalarda günümüz dindar bireylerinin bir kısmında tüketimin artık bir yaşam tarzı haline geldiği ve bu durumun tesettür modasına uyma, lüks bebek partileri düzenleme ve helal tatil otellerine gitme gibi konularda kendini gösterdiği ifade edilmektedir. Nihayetinde bu durumun ise dinin metalaşmasına sebebiyet verdiği vurgulanmaktadır (Gazneli – Kılıç, 2020; Baltacı, 2019; Pişkin, 2016). Bir diğer araştırmada tüketim kültürünü içselleştiren muhafazakârların gündelik yaşamlarında dönüşümlerin olduğu, yeni yaşam şekline uyum sağladıkları ve yeni kültürel kodları kabul ettikleri belirtilerek bu durumun aslında bilinen kapitalizmden çok da farklı görünmediği ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle burada tüketim, İslam ve kapitalizmi karşı karşıya getirerek dindar bireyin hayatında bir paradoksa ve dolayısıyla gerilime yol açmaktadır (Kasapoğlu, 2024). Beyaz (2018), yaptığı çalışmada bir yandan ibadetlerini yerine getiren bireylerin diğer yandan eğlence, terapi ve bilgi edinme amacıyla tüketime yöneldiklerini ve daha fazla hazzı davranış sergilediklerini tespit etmiştir. Benzer şekilde Paker (2020) tarafından yapılan bir çalışmada da yurt içindeki yeni muhafazakâr kesimin içindeki özellikle genç nüfusun oldukça yoğun bir tüketim alışkanlığına sahip olduğu ve pahalı olsa da istediği markayı satın aldığı vurgulanmaktadır.

Bunların yanı sıra teknolojik ilerlemeler ve dijitalleşme de bireylerin dini yaşamlarında yorgunluğa yol açabilmektedir. Zira dijitalleşme birçok kimsenin (ilahiyatçılar, vaizler, dini grup liderleri vb.) dijital mecralarda din konusunda konuşmasına olanak sağlamaktadır. Dini konuların aşırı derecede görünür olması ise dindar bireyin yaşamında belli düzeyde bir yorgunluğa sebep olabilmektedir (Aydın, 2024; Görmez, 2020). Yapılan bazı çalışmalar bu hususu destekler niteliktedir. Örneğin bir çalışmada, dini ritüellerin internet ortamına taşınmasının özellikle cemaat ruhundan uzaklaşılmasına ve bireydeki manevi hissiyatın azalmasına neden olduğu için dezavantajlı bir durum meydana getirdiği ifade edilmektedir (Hocaoğlu, 2023). Bir başka araştırmada ise sosyal medyanın dindarlık bağlamında bilgi kirliliğine sebep olduğu, bu platformlar vasıtasıyla bireylerin istediği gibi diğer kişilere algı, dezenformasyon ve asparagas haber üretebildiği ve bu durumun dine karşı yapılan algı operasyonlarında da söz konusu olduğu belirtilmektedir. Bunların sonucunda ise bazı bireylerin dinden soğuduğu hatta dinden çıktığı vurgulanmaktadır (Özyiğit, 2023). Yine bir başka araştırmada, sosyal medyada paylaşılan dini içeriklerin katılımcıların %32,2'si tarafından riyakârlık, %16,2'si tarafından ise dinin yozlaşmasına sebebiyet veren bir faktör olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada sosyal medyadaki dini içeriklerin, katılımcıların yaklaşık üçte biri tarafından görmezden gelindiği bulunmuştur (Hancıoğlu, 2022). Hocaoğlu (2023) tarafından yapılan çalışmada, katılımcıların bazıları bilinçsizce atılan cuma mesajlarının muhatabı zamanla bıktırdığını; kasıtlı yapılan sapkın din adamı paylaşımlarının din anlayışlarını zedelediğini ve dinden uzaklaşmaya sebep olduğunu belirtmişlerdir. Arslan (2022) ise dijital platformlarda uzman olmayan kişilerce sunulan bilgilerin dinin yanlış anlaşılmasına, dine mesafe konulmasına hatta dinden uzaklaşılmasına sebep olduğunu vurgulamaktadır.

Yine dünyevileşme sonucunda bazı insanların dünyaya odaklanması da dindar yorgunluğunun bir başka sebebi olarak sayılabilir. Zira dünyevileşen bireyler dini öğretilerden kopmaktadır. Bu ise onlarda ruhsal hastalıklara yol açarak yorgunluk hissetmelerine sebep olabilmektedir (Yilter, 2023). Konuyla ilgili olarak yapılan bazı araştırmalarda toplumda daha kişiselleştirilmiş bir dindarlık anlayışına doğru kayma olduğu ve bunda da sekülerleşmenin önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Araştırmalara göre bu durum, farklı siyasi tercihlere veya dünya görüşlerine sahip olsalar da toplumda bir dünyevileşmenin olduğunu göstermektedir. Nitekim bazı çalışmalar, toplumun büyük bir kesiminin Türkiye'de dindarlığın azaldığı kanaatinde olduğunu da ortaya koymaktadır (Ete – Yargı, 2023; Zavalısız, 2024).

Ayrıca toplumdaki bazı kesimlerin genellikle dindarları öteleyerek veya aşağılayarak kendilerini var etmeye çalışmaları, dindarları bitmek ve tükenmek bilmeyen bir nefretin zorunlu muhatabı haline getirerek onların yorulmalarına yol açabilmektedir (Bayraktar, 2017). Örneğin Özbolet ve Evyapar (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, kendilerini seküler olarak tanımlayan bazı insanların imam hatipli gençler özelinde muhafazakâr insanları siyasi tercihleri, kültürel yapıları, akademik ve ekonomik durumları ile çağdaşlık üzerinden ötekileştirdikleri tespit edilmiştir.

Tüm bu bilgilerden hareket edildiğinde denebilir ki özellikle son yıllarda Türkiye'de yaşayan bazı Müslüman bireylerde görüldüğü ifade edilen dindar yorgunluğunun birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan hangisinin ne derece etkili

olduğu ise bireylerin dindarlık tipolojisine ve içinde bulundukları şartlara göre değişebilmektedir. Söz gelimi bireylerin bazıları üzerinde Müslüman aleminde görülen olumsuzlukların etkisi daha fazla olurken diğer bazıları ise dijital dünyanın etkisi daha çok olabilmektedir. Ya da birden fazla sebebin bir araya gelmesiyle bazı bireyler dini yaşamlarında yorgunluk, bıkkınlık veya tükenmişlik hissi yaşayabilmektedir. Dindar bireyin yaşamında olumsuz etkisi olan tüm bu faktörler sonuç olarak dindar bireyin yaşamında ruhsal kaygıya ve tükenmişlik duygusuna yol açarak onu dua etmekten alıkoyabilmekte, Allah'ın kelamı üzerinde derin düşünmekten vazgeçme noktasına kadar götürebilmekte, dinin bizzat kendisini kapsayacak şekilde bezdirmekte ve bu durumdan bir çıkış yolu bulmak için gayret etmekten alıkoymaktadır (Subaşı, 2023a). Tüm bunlar ise kişilerin dinden ya tamamen uzaklaşmalarına ya da başka bir dini veya inanç sistemini benimsemelerine sebep olabilmektedir (Balamir, 2024).

Sonuç olarak, teorik bazı akademik çalışmalar ile birtakım medya platformlarında yer alan ve son yıllarda özellikle Türkiye'de yaşayan Müslüman bireylerin bir kısmında görüldüğü ifade edilen din yorgunluğu (veya bu makaledeki kullanımıyla dindar yorgunluğu) konusuna yönelik olarak daha kesin bilgiler ortaya koyabilmek için yapılacak saha çalışmalarına ve dolayısıyla bu çalışmalarda kullanılabilecek hususi ölçme araçlarına ihtiyaç vardır. Ancak konunun son 15-20 yıldır gündeme gelmesi (Aydın, 2021) ve çok yeni olması nedeniyle toplumda var olduğu dile getirilen dinsel anlamdaki bu yorgunluğu ölçebilecek bir ölçme aracının henüz geliştirilmediği, yapılan uzun süreli literatür taraması sonucunda anlaşılmaktadır. İncelendiği kadarıyla yurt dışında da böyle bir ölçme aracına rastlanılmamıştır. Bu sebeple, toplumda bir dindar yorgunluğu durumunun olup olmadığının tespiti için kullanılabilecek ölçme araçlarının geliştirilmesi önemli görülmektedir. Bu sayede araştırmanın önemli bir eksikliği gidereceği ve konuyla ilgili yapılacak yeni bilimsel çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. YÖNTEM

1.1. Dindar Yorgunluğu Ölçeğinin Geliştirilme Süreci

Ölçek geliştirme süreci, genel olarak ilgili literatürün kapsamlı bir şekilde taranması, yeni bir ölçme aracına duyulan ihtiyacın belirlenmesi, madde havuzunun oluşturulması, uzman görüşlerine başvurulması, ölçeğin örtük yapısının ortaya koyulması amacıyla AFA yapılması ve belirlenen faktör yapısının doğrulanması için de DFA yapılması aşamalarından oluşmaktadır (Çokluk vd., 2014).

Dindar Yorgunluğu Ölçeği, bireylerin farklı sebeplerle kendi dini yaşamlarındaki yorgunluk, bıkkınlık veya tükenmişlik düzeylerini belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Ölçek maddelerinin oluşturulmasında öncelikle konuyla ilgili olarak yurt içi ve yurt dışındaki literatür incelenmiştir. Uzun süreli tarama sonucunda ulaşılan kaynaklardan (Han, 2024; Subaşı, 2023a; Subaşı, 2017; Subaşı, 2023b; Dağ, 2007; Haghnegahdar vd., 2021; Kovács – Kézdy, 2008; Dudley, 1978; Dudley – Laurent, 1989; Dudley, 1977; Adams vd., 2017; Tozer, 2012; Turanalp, 2019; Hazıroğlu, 2021; Aydın, 2021; Cengil, 2010; Duman, 2018; Karaçam, 2021; Yüzgenç, 2017; Akın, 2017; Tepeli, 2022; Bayraktar, 2017; Barca, 2024; Subaşı, 2022) hareketle (her ne kadar sözü geçen bu çalışmalarda doğrudan madde ifadeleri yer almasa da) araştırmacılar tarafından kendilerini bir şekilde dindar olarak tanımlayan bireylerin değişik sebeplerle dini yaşamlarında hissettikleri yorgunluğun göstergesi olabilecek ve konu alanını kapsayıcı nitelikteki ölçek maddeleri listelenmiştir.

Daha sonra madde havuzunu oluşturan 58 madde literatüre göre kavramsallaştırılarak dindar yorgunluğunu yansıtacak şekilde yapılandırılmıştır. Madde havuzunda yer alan ölçek maddelerinin kapsam/içerik geçerliğini belirlemek amacıyla Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mersin Üniversitesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nden bu alanda uzman olan toplam üç (3) öğretim üyesinden görüş alınmıştır. Uzmanlar, maddelerin genel olarak ölçeğin içeriğine uygun olduğunu ifade etmekle birlikte bazı düzeltme önerilerinde bulunmuşlardır. Önerilen gerekli düzeltmeler yapılmış ve 58 maddeden oluşan DYÖ'nün taslak formu uygulanmak üzere hazırlanmıştır.

Veri toplamak için hazırlanan form, Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu (01.11.2024 tarih ve 2024/303 sayılı) kararı alınarak 446 ve 490 kişiden oluşan iki ayrı örnekleme 2024 Kasım ve 2025 Ocak aylarında çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Çalışmaya katılan tüm katılımcılardan yazılı onam alınmıştır. Katılımcılardan toplanan verilerle yapılan analizler (AFA ve DFA), DYÖ'nün beş alt faktörden oluşan 17 maddelik bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur. Likert tarzında hazırlanan ölçek tamamen düz maddelerden oluşmakta olup sıklık derecesine göre kesinlikle katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2) ve kesinlikle katılmıyorum (1) şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekten en düşük $17 \times 1 = 17$ puan, en yüksek ise $17 \times 5 = 85$ puan alınmaktadır. Yüksek puan, bireylerin dini yaşamlarındaki yüksek yorgunluk/tükenmişlik düzeyini; düşük puan ise düşük yorgunluk/tükenmişlik düzeyini ifade etmektedir.

1.2. Araştırmanın Modeli ve Örneklemi

Bu çalışmada, kendisini az veya çok dindar olarak tanımlayan bireylerin farklı sebeplerle dini hayatlarında yaşadıkları yorgunluk, bıkkınlık veya tükenmişlik düzeyini belirlemek için geliştirilen DYÖ'nün geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada madde havuzunun oluşturulması aşamasında literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesi aşamasında ise nicel araştırma desenlerinden tarama deseni kullanılmıştır (Karasar, 2009; Creswell, 2017).

Çalışmada iki ayrı örneklemden veri toplanmış olup toplam katılımcı sayısı 936 kişiden oluşmuştur. Çalışmanın birinci örneklemini farklı illerde ikamet eden kişilerden kolayda örnekleme yöntemiyle (Gürbüz – Şahin, 2018) seçilen toplam 446

kişi oluşturmıştır. Çalışmanın birinci örnekleminde ait istatistikî veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Birinci Örneklemin Demografik Özelliklerine ve Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı

Yaş	n	%
18-21	73	16,4
22-40	217	48,7
41-60	146	32,7
61 ve üstü	10	2,2
Toplam	446	100
Cinsiyet	n	%
Kadın	252	56,5
Erkek	194	43,5
Toplam	446	100
Dindarlık Düzeyi	n	%
Çok iyi bir dindar	7	1,6
İyi bir dindar	31	7
Orta halli bir dindar	253	56,7
Biraz dindar	142	31,8
Çok az dindar	13	2,9
Toplam	446	100

Tablo 1’e göre; yaş bakımından katılımcıların %16,4’ü (n=73) 18-21; %48,7’si (n=217) 22-40; %32,7’si (n=146) 41-60; %2,2’si (n=10) 61 ve üstü yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %56,5’i (n=252) kadın ve %43,5’i (n=194) erkeklerden oluşmaktadır. Dindarlık durumu bakımından ise katılımcıların %1,6’sı (n=7) kendini “çok iyi bir dindar”; %7’si (n=31) “iyi bir dindar”; %56,7’si (n=253) “orta halli bir dindar”; %31,8’i (n=142) “biraz dindar”; %2,9’u (n=13) ise “çok az dindar” olarak tanımlamaktadır.

Çalışmada faktör analizleri sonrası elde edilen yapının doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek için Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapmak üzere yine farklı illerde ikamet eden kişilerden kolayda örneklem yöntemiyle (Gürbüz – Şahin, 2018) seçilen ve toplam 490 katılımcıdan oluşan ikinci bir örneklemden veri toplanmıştır. Çalışmanın ikinci örnekleminde ait istatistikî veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2.

İkinci Örneklemin Demografik Özelliklerine ve Dindarlık Durumuna Göre Dağılımı

Yaş	n	%
18-21	112	22,7
22-40	238	48,7
41-60	131	26,8
61 ve üstü	9	1,8
Toplam	490	100
Cinsiyet	n	%
Kadın	265	54,1
Erkek	225	45,9
Toplam	490	100
Dindarlık Düzeyi	n	%
Çok iyi bir dindar	17	3,5
İyi bir dindar	165	33,6
Orta halli bir dindar	272	55,4
Biraz dindar	30	6,1
Çok az dindar	6	1,2
Toplam	490	100

Tablo 2’ye bakıldığında, katılımcıların %22,7’si (n=112) 18-21; %48,7 (n=238) 22-40; %26,8 (n=131) 41-60; %1,8 (n=9) 61 ve üstü yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %54,1 (n=265) kadın ve %45,9 (n=225) erkeklerden oluşmaktadır. Dindarlık durumu bakımından ise katılımcıların %3,5 (n=17) kendini “çok iyi bir dindar”; %33,6 (n=165) “iyi bir dindar”; %55,4 (n=272) “orta halli bir dindar”; %6,1 (n=30) “biraz dindar”; %1,2 (n=6) ise “çok az dindar” olarak tanımlamaktadır.

Örneklem büyüklüğüne gelindiğinde, bazı kaynaklara göre araştırmada çok değişkenli analizler (faktör analizi gibi) yapılacaksa örneklemin hem ölçekteki madde sayısının 5 katı hem de 200 kişiden fazla bir sayıya sahip olması yeterli görülmektedir (Tavşancıl, 2006; Şencan, 2005). Ayrıca araştırmacılar örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında

geliştirilmiş hazır formüllerden veya tablolardan yararlanmaktadırlar. Bu tablolarda %95 güven düzeyinde 250.000 ve üzeri kişiden oluşan bir evren için genellikle 384 kişiden oluşan bir örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmektedir (Gürbüz – Şahin, 2018; Yıldız, 2017; Baştürk – Taştepe, 2013; Arıkan, 2013). Bu bilgilerden hareketle, araştırmada kullanılan iki ayrı örneklemin büyüklüğünün (ilk uygulama=446; ikinci uygulama=490 kişi) hem ilgili analizlerin yapılabilmesi hem de çalışma evrenini temsil etmesi açısından sosyal bilimlerde tavsiye edilen gerekli sayıyı karşıladığı ifade edilebilir. Ayrıca iki ayrı örneklemin de araştırmada kullanılan ölçeğin madde sayısı (ilk uygulama=58 madde; ikinci uygulama=17 madde) dikkate alındığında madde sayılarının 5 katından daha fazla olması ve %95 güven düzeyinde 384 sayısını fazlasıyla karşılaması örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir.

1.3. Uygulama ve Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin toplanması için öncelikle Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından verilen, 01.11.2024 tarih ve 2024/303 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Ayrıca uygulama esnasında tüm katılımcılardan yazılı onam alınmıştır. Etik kurulu onayı ve katılımcı onamından sonra kişisel bilgi anketi ile ölçeğin taslak formu birleştirilerek katılımcılara uygulanmıştır. Oluşturulan form, 2024 Kasım ve 2025 Ocak aylarında çevrimiçi olarak (Google form yoluyla) Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ikamet eden kişilere uygulanmıştır. Katılımcılar, formları samimi ve doğru şekilde doldurabilmeleri için tanıtıcı bilgi yazmamaları gerektiği konusunda hem form yönergesinde hem de uygulama öncesinde sözlü ve yazılı olarak bilgilendirilmiştir. Formu araştırmanın yapıldığı tarihlerde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ikamet eden 18 ve üzerindeki yaşlarda olan katılımcılar doldurmuştur. Anket formunun doldurulması katılımcıların yaklaşık olarak 10-15 dakikasını almıştır.

Katılımcılardan toplanan veriler SPSS 21 ve LISREL 8.51 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Uygulanan anketlerden hangilerinin analiz yapmak için uygun olduğuna karar vermek için uç değerlere bakılmış ve ilgili istatistiksel analizler için verileri uygun olan ilk uygulamaya ait 446, ikinci uygulamaya ait 490 anketin değerlendirmeye alınması uygun görülmüştür. Araştırmada ölçeğin madde analizi, madde-toplam korelasyonları hesaplanarak elde edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği için AFA ve DFA kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ile madde toplam korelasyon katsayısından yararlanılmıştır.

2. BULGULAR

2.1. Yapı Geçerliğine Ait Bulgular

Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, herhangi bir başka özellikte karıştırmadan doğru olarak ölçebilme derecesi ve geliştirilmiş bulunduğu konuda amaca hizmet etmesidir (Tekin, 1984, 42). Bu çalışmada DYÖ'nün yapı geçerliği için faktör analizi yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2011; Tavşancıl, 2006; Karasar, 2009; Şencan, 2005). Yapı geçerliğinin incelenmesinde kullanılan faktör analizi yöntemlerinden biri olan AFA, ölçeği oluşturan maddelerin hangi alt boyutlara yüklendiğini ve bu boyutlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla uygulanır (Çokluk vd., 2014).

2.1.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

DYÖ'nün yapı geçerliği incelenirken öncelikle veri setinin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için Bartlett testi yapılmıştır. Elde edilen Bartlett testi sonuçları verilerin faktör analizinin yapılması için uygun olduğunu göstermiştir ($\chi^2=10507.072$, $p<.001$). Örneklem büyüklüğünün uygunluğunu test etmek için ise KMO testinden yararlanılmış ve analiz sonucunda örneklem büyüklüğünün uygun olduğu görülmüştür (KMO= .91).

KMO ve Bartlett testlerinin ardından ölçeğin temel bileşenlerini analiz etmek için AFA'ya başvurulmuş ve toplam varyansı en çok açıklayan yöntem olmasından dolayı Temel Bileşenler Faktör Analizinden yararlanılmıştır (Şencan, 2005). İlk analizlerin ardından özdeğeri 1'den büyük ve toplam varyansın %61'ini açıklayan 14 faktör belirlenmiştir.

Bununla birlikte analizler sonunda bazı faktörlerin altında 3'ten az maddenin olduğu, faktör yükü .45'in altında ve birden fazla faktör altında yüklenen maddelerin olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı sorunlu maddelerin silinerek maddelerin azaltılmasına karar verilmiştir. İlgili maddelerin silinmesiyle ölçek bir yandan yapısal olarak daha iyi bir duruma getirilmeye çalışılırken diğer yandan bilgi kaybının önlenmesine özen gösterilmiştir. Buna göre faktör yükleri .45 sınırının (Büyüköztürk, 2011) altında olan 11 madde (47, 25, 44, 20, 36, 37, 16, 9, 53, 54, 5) ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca literatürde bir faktörün altında en az üç madde olması önerildiğinden (Osborne – Costello, 2009) bu kritere uymayan 6 madde (1, 2, 22, 23, 46, 55) ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte birden çok faktör altında yüklenen maddeleri tespit edebilmek için .10 kuralı temel alınmış (Büyüköztürk, 2002; Büyüköztürk, 2011) ve bu kurala uymayan 17 madde (8, 56, 31, 19, 24, 52, 49, 51, 12, 34, 33, 26, 27, 13, 14, 45, 48) veri setinden silinmiştir.

Ayrıca bir diğer kriter olan madde-toplam korelasyonlarına bakılmıştır. Bu kritere göre .30 değeri ölçüt alınmış (Şencan, 2005; Büyüköztürk, 2011) ve kritere uymayan 7 madde (10, 18, 3, 7, 21, 38, 39) daha ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan tüm analizler sonucunda, ölçekten 41 madde çıkarılmış ve kalan 17 maddenin ölçeğin nihai formunu oluşturmasına karar verilmiştir. Kalan maddeler üzerinden Temel Bileşenler Analizi tekrarlanmış ve beş faktör altında toplanan 17 maddenin toplam varyansın %66'sını açıkladığı tespit edilmiştir.

17 madde üzerinden Bartlett testi tekrarlanmış ve veri setinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür ($\chi^2=2539.071$, $p<.001$). KMO testi sonucu ise .81 olarak bulunmuştur. KMO ve Bartlett testlerinin sonuçlarının uygun olduğunun

görülmesi üzerine Temel Bileşenler Faktör Analizi tekrarlanmış ve faktörlerin birbirinden bağımsız olduğunun düşünülmesi nedeniyle (Şencan, 2005) döndürme yöntemlerinden varimax uygulanmıştır. Özdeğerin 1'den büyük olması kuralı (Tabachnick – Fidell, 2015; Büyüköztürk, 2011) temel alınarak 5 faktör belirlenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan maddelerin ortak varyans değerleri, Rotated Component Matrix'te ortaya çıkan faktörler ve bu faktörlerin altında toplanan maddelerin faktör yükleri, madde-toplam korelasyon katsayıları, faktörlerin özdeğerleri, açıklanan varyans yüzdeleri ile kümülatif değerler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.

Dindar Yorgunluğu Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde Numarası (Anket Formuna Göre)	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Ortak Varyans	Madde-Toplam Korelasyonları
29	.81					.69	.47
30	.80					.71	.40
28	.74					.60	.45
15	.69					.54	.45
4	.65					.44	.36
40		.85				.77	.47
41		.83				.77	.45
42		.80				.72	.46
57			.86			.74	.38
35			.81			.66	.38
58			.78			.68	.40
6				.79		.66	.49
11				.77		.53	.50
32				.70		.53	.46
50					.82	.71	.50
43					.80	.70	.54
17					.64	.55	.51
Özdeğer	4.30	2.79	1.71	1.31	1.06		
Açıklanan varyans	25.31	16.34	10.05	7.69	6.20		
Kümülatif	25.31	41.64	51.70	59.39	65.59		

Analizlerde faktör yük değerlerinin .45 ve üzerinde olması önerilmektedir (Büyüköztürk, 2011). Yapılan analiz sonucunda her bir maddenin faktör yük değerinin .45'in üzerinde olduğu ve beş faktörün altında toplanan 17 maddenin toplam varyansın %66'sını açıkladığı görülmüştür. Ayrıca madde toplam korelasyonu .30 ve üzerindeki maddelerin ayırt edicilik özelliğinin iyi olduğu kabul edilmektedir (Şencan, 2005). Buna göre, madde toplam korelasyonlarının .36 ile .54 arasında değiştiği görülmektedir.

Döndürülmüş temel bileşenler faktör analizi sonucu, ölçek maddelerinin beş faktör (alt boyut) altında toplandığını göstermiştir. Buna göre; *Faktör 1* genel itibarıyla dindarların dini ve ahlaki değerlere uymayan çelişkili ve olumsuz davranışlarından bahseden maddeleri içerdiğinden "Dindarların Olumsuz Davranışları" olarak isimlendirilmiştir.

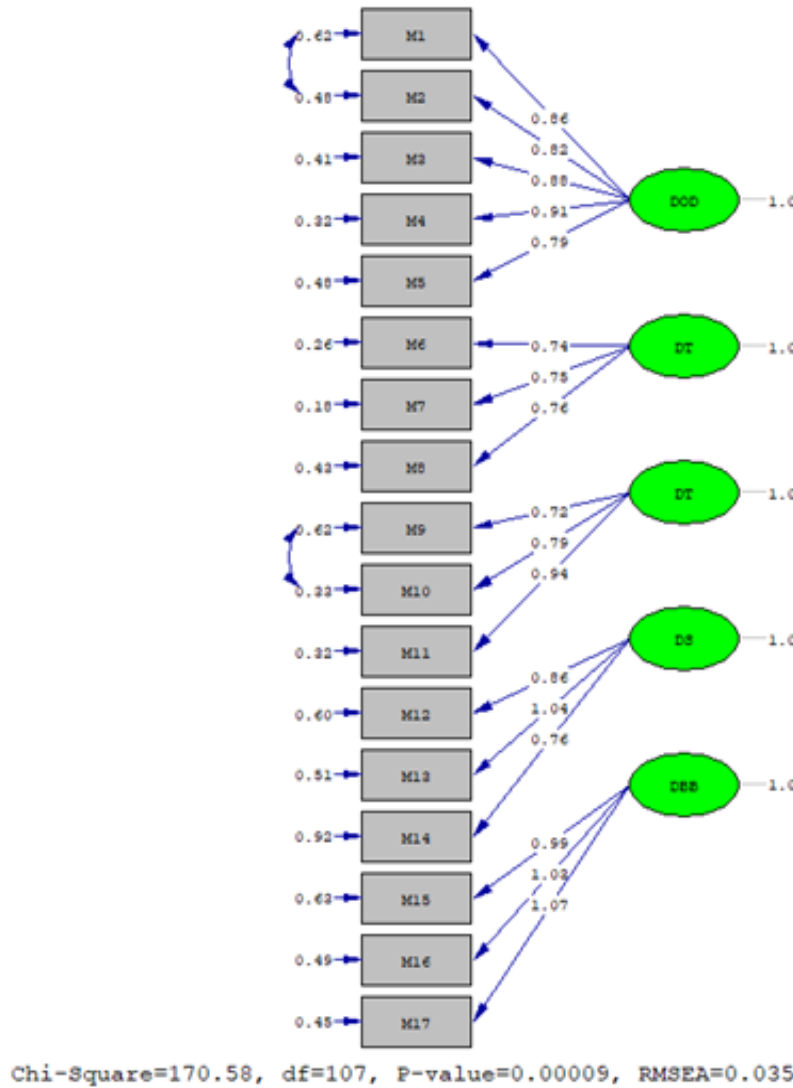
Faktör 2 bazı dindarların, din adamlarının veya dini grupların dini kendi tekellerinde görme, işlerine geldiği gibi yorumlama ve kendileri gibi düşünmeyenleri dinden çıkmakla itham etme gibi anlamları içeren maddelerden oluştuğundan "Dini Tekelleştirme" şeklinde isimlendirilmiştir.

Faktör 3 dindarların dini veya manevi yaşamlarında haz duymadıklarını, zevk almadıklarını veya motivasyon kaybı yaşadıklarını ifade eden maddeleri içerdiğinden "Dini/Manevi Tatminsizlik" olarak isimlendirilmiştir.

Faktör 4 bireylere dini bilgilerin aşırı yüklenmesinden, dijital mecralarda aşırı dini paylaşım yapılmasından ve gereklisiz gereksiz günlük yaşamın her yerine dinin dahil edilmeye çalışılmasından bahseden maddeleri içerdiğinden "Dinin Suistimali" olarak adlandırılmıştır. *Faktör 5* ise genel itibarıyla çevrenin bireyin dini yaşantısına yönelik aşırı beklentilerini ve olumsuz müdahalelerini ifade eden maddeleri kapsadığından "Dini Beklenti ve Baskılar" olarak isimlendirilmiştir.

2.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

AFA ile belirlenen yapının bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek amacıyla DFA yapılması gerekmektedir (Çokluk vd., 2014). Bu sebeple, DFA yapılarak modelin uyum indeksleri incelenmiş ve χ^2 değerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2=170.16$, $sd=107$, $p<.001$). Diğer uyum indeksleri ise $RMSEA=0.035$, $SRMR=0.032$, $NNFI=0.98$, $GFI=0.96$, $AGFI=0.94$, $CFI=0.99$ olarak hesaplanmıştır. $RMSEA$ değerinin 0.05'in altında olması ve CFI ve $NNFI$ indekslerinin 0.95'in üzerinde olması modelin güçlü bir yapı sergilediğinin göstergeleridir (Hu – Bentler, 1999). Modele ait yol analizi, faktör yükleri ve hata varyansları (DOD: Dindarların Olumsuz Davranışları; DT: Dini Tekelleştirme; DT: Dini Tatminsizlik; DS: Dinin Suistimali; DBB: Dini Beklenti ve Baskılar) Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1.

Dindar Yorgunluğu Ölçeğine Ait Path Diyagramı

Sonuç olarak DYÖ'nün geçerliğini sağlamak için başvurulmuş uzman görüşleri, madde ve faktör analizleri sonucunda elde edilen veriler, ölçeğin beş alt boyuta sahip geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

2.2. Güvenirliğe Ait Bulgular

Ölçeğin güvenirlilik ölçümleri için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ve madde toplam korelasyonlarından yararlanılmıştır. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .81 olarak bulunmuştur (Tablo 4). Ölçeğin alt boyutları için yapılan iç tutarlılık analizlerinde ise faktörlerin Cronbach Alfa değerlerinin .71 ile .83 arasında değiştiği görülmüştür. Elde edilen değerlerden hareketle ölçeğin toplamının ve alt boyutlarının iç tutarlılık değerlerinin yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkündür (Büyüköztürk, 2011).

Tablo 4.
Cronbach Alfa İç Tutarlılık Katsayıları

Faktörler	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach Alfa (α)
1	19.86	3.68	.80
2	13.10	2.01	.83
3	6.64	2.63	.78
4	7.60	3.04	.71
5	9.31	2.93	.73
Toplam	56.51	8.85	.81

Bir diğer güvenirlik çalışması olarak ise ölçekte yer alan her bir maddenin toplam ölçek puanıyla olan ilişkisi ve iç tutarlılık katsayısına olan etkisi (Büyüköztürk, 2011) hesaplanmıştır (Tablo 5). Madde toplam korelasyonlarının .36 ile .54 arasında değiştiği ve madde analizi sonucu korelasyon katsayılarının ($p < .01$) düzeyinde önemli bulunduğu görülmüştür. Tüm bu veriler ölçeğin yeterli derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.
Ölçek Maddelerinin Toplam Ölçek Puanları ile İlişkisi ve Maddelerin İç Tutarlılık Katsayısına Etkisi

Madde Numarası (Anket Formuna Göre)	Madde Toplam Korelasyon Katsayıları	Madde İç Tutarlılık Değişikliği
29	.47	.72
30	.40	.72
28	.45	.72
15	.45	.72
4	.36	.72
40	.47	.72
41	.45	.72
42	.46	.72
57	.38	.72
35	.38	.72
58	.40	.72
6	.49	.71
11	.50	.71
32	.46	.71
50	.50	.71
43	.54	.70
17	.51	.71

2.3. Ölçeğin Maddeleri ve Değerlendirilmesi

Ölçeğin geçerlik ve güvenirliğine yönelik analizler neticesinde son halini alan ölçek maddeleri ve ait oldukları faktörler Tablo-6'da yer almaktadır.

Tablo 6.*Dindar Yorgunluğu Ölçeği Maddeleri*

Faktörler	Madde No (Anket Formuna Göre)	Maddeler
Faktör 1: Dindarların Olumsuz Davranışları	29	Bazı dindarların yanlış davranışlarını sürekli olarak görmek bende hayal kırıklığı meydana getiriyor
	30	Dindarların dini ve ahlaki değerlere uygun davranmaması bende hayal kırıklığına yol açıyor
	28	Model aldığım dindarların olumsuz davranışları bende hayal kırıklığına yol açıyor
	15	Bazı dindarların dini konulardaki çelişkili davranışları bende hayal kırıklığına sebep oluyor
	4	Aynı dine inandığım insanların yaptığı yanlışlar bende hayal kırıklığı oluşturuyor
Faktör 2: Dini Tekelleştirme	40	Bazı dindarların/din adamlarının/dini grupların din kendi tekellerindeymiş gibi davranmalarından bunaliyorum
	41	Bazı dindarların dinin emir ve yasaklarını işlerine geldiği gibi yorumlamalarından bunaliyorum
	42	Bazı dindarların/din adamlarının dinen kendileri gibi düşünmeyenleri dinden çıkarmakla itham etmelerinden yıldı
Faktör 3: Dini/Manevi Tatminsizlik	57	Yaptığım ibadetlerimden manevi anlamda haz duyamıyorum
	35	Dini yaşamımdan manevi anlamda artık zevk alamıyorum
	58	Dini bir yaşam sürdürmedeki motivasyonumu kaybettim
Faktör 4: Dinin Suistimali	6	Gereğinden fazla dini bilginin verilmesi bende yılgınlığa yol açıyor
	11	Hayatın her alanına dinin sokulmaya çalışılması bıkkınlık veriyor
	32	Dijital mecralarda dini konularla ilgili aşırı paylaşım yapılması bıkkınlık verici oluyor
Faktör 5: Dini Beklenti ve Baskılar	50	Çevremdekilerin dini mükemmel bir şekilde yaşamamı beklemelerinden bıktım
	43	İnsanların sürekli olarak dinimi doğru yaşamadığımı söylemelerinden bıktım
	17	Çevremdekilerin dini konularda beni bazı şeyleri yapmaya zorlamaları yorucu oluyor

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tarih boyunca insanların yaşamında din önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle geleneksel dönemde bireyler yaşamlarını dini referans alarak yürütmeye çalışırken modern dönemle birlikte başta Batı olmak üzere dünyanın birçok yerinde kurumsal dinin birey üzerindeki etkisi ya azalmış ya da dine bakışta değişimler meydana gelmiştir. Bu durum son yıllarda Türkiye'deki dini yaşamda da kendini gösterebilmektedir. Buradan hareketle, dini yaşamdaki yorulmayı ifade eden "din yorgunluğu" kavramı Türkiye'de hem akademide hem de bazı medya platformlarında ele alınarak tartışılmaktadır.

Konuyla ilgi teorik fikirlerin ve gözlemlerin yer aldığı çalışmalar ile bazı medya platformlarındaki tartışmalar, bireylerin dini yaşamlarında hissettikleri yorgunluk veya tükenmişlik duygusunun tek bir sebebinin olmadığını; en az içsel faktörler kadar dışsal faktörlerin de bu yorgunlukta etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu araştırma ve tartışmalarda dindarların olumsuz davranışları, dini tekelleştirme ve dini baskılar gibi faktörlerin bireylerin dini yaşamlarında bir tükenmişliğe yol açabileceği; yani toplumdaki bireye yansıyan olumsuz dini tutum ve davranışların bireylerin dini yaşamlarında hissettikleri yorgunlukta ve dine yabancılaşmalarında ne denli etkili olabileceği vurgulanmaktadır.

Bunların yanı sıra dini liderlerin ve kurumların güvenirlilik, samimiyet ve etik bakımından nasıl algılandıkları hususunun bireylerin dini yaşantısında önemli bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda; dini liderlerin veya kurumların dini suistimal etmeleri, dini değerleri çıkar amaçlı kullanmaları ve dini araçsallaştırmaları, bireyin dini yaşamında bir

yorgunluk veya tükenmişlik duygusu hissetmesine ve dolayısıyla dinden uzaklaşmasına yol açabileceği belirtilmektedir.

Yine bireylerin içsel olarak hissettikleri dini veya manevi tatminsizliğin bireysel dindarlık üzerinde aşındırıcı bir etki meydana getirebileceği; bu durumun ise bireylerin dini yaşamlarında belli düzeyde bir yorgunluk veya tükenmişlik duygusuna sebep olabileceği öne sürülmektedir. Bunlara ilave olarak bireylerin dini yaşamlarına yönelik toplumsal beklenti ve baskıların, bireylerin dini yaşamlarında içsel bir çatışma meydana getirip yorgunluk hissetmelerine yol açabileceği iddia edilmektedir.

Bu bağlamda, din yorgunluğu veya bu çalışmadaki kullanımıyla "dindar yorgunluğu" hususunun araştırılmasının ve toplumda bir dindar yorgunluğu durumunun olup olmadığının tespit edilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapılan geniş çaplı ve uzun süreli literatür taraması neticesinde gerek yurt içinde gerekse yurt dışında hususen bu konuyu ölçebilecek bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmada bireylerin farklı sebeplerle dini yaşamlarında hissettikleri yorgunluk, bıkkınlık veya tükenmişlik düzeylerini belirlemek için bir ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla da bireylerin dini yaşamlarındaki yorgunluk düzeylerini belirlemeye yönelik 17 maddeden oluşan DYÖ geliştirilmiştir.

Uzman görüşü vasıtasıyla kapsam geçerliği belirlenen ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek üzere ise faktör analizi kullanılmıştır. Bunun için 446 kişilik bir örneklem grubundan elde edilen verilerle AFA gerçekleştirilmiştir. AFA sonucunda geçerlik için belli kriterleri sağlamayan 41 madde ölçekten çıkarılmış ve 17 maddeden oluşan beş faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Analizler madde-toplam puan korelasyon katsayılarının .36 ile .54 arasında değiştiğini; döndürülmüş temel bileşenler faktör analizi sonucunda ölçek maddelerinin beş faktörde (Faktör I: Dindarların olumsuz davranışları, Faktör II: Dini tekelleştirme, Faktör III: Dini/manevi tatminsizlik, Faktör IV: Dinin suistimali ve Faktör V: Dini beklenti ve baskılar) toplandığını; her bir maddenin faktör yük değerlerinin .45'in üzerinde olduğunu ve beş faktör altında toplanan 17 maddenin toplam varyansın %66'sını açıkladığını ortaya koymuştur.

AFA ile elde edilen yapının doğrulanıp doğrulanmadığının belirlenmesi amacıyla 490 kişiden oluşan farklı bir örneklem grubundan elde edilen verilerle DFA yapılmıştır. DFA sonucu ise χ^2 değerinin anlamlı ($\chi^2=170.16$, $sd=107$, $p<.001$) ve diğer uyum indekslerinin de (RMSEA=0.035, SRMR=0.032, NNFI=0.98, GFI=0.96, AGFI=0.94, CFI=0.99) modelin güçlü bir yapı sergilediğinin göstergeleri olduğunu ortaya koymuştur. Geçerlikle ilgili bulunan bu sonuçlara göre, Dindar Yorgunluğu Ölçeği'nin geçerli bir ölçek olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Ölçeğin güvenirlilik çalışmasında iç tutarlılık katsayısı ve her bir maddenin toplam ölçek puanıyla olan ilişkisi ile iç tutarlılık katsayısına olan etkisine bakılmıştır. Ölçeğin güvenirliliği için iç tutarlılık analizi sonucunda, ölçeğin genelinin ve alt boyutlarının Cronbach Alpha değerlerinin (genel $\alpha = .81$; dindarların olumsuz davranışları $\alpha = .80$; dini tekelleştirme $\alpha = .83$; dini/manevi tatminsizlik $\alpha = .78$; dinin suistimali $\alpha = .71$; dini beklenti ve baskılar $\alpha = .73$) güvenirlilik için yeterli olduğu bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin madde toplam korelasyonlarının .36 ile .54 arasında değiştiği ve korelasyon katsayılarının ($p<.01$) düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Güvenirliliğe yönelik elde edilen bu sonuçlar ise ölçeğin güvenirliliğinin yeterli düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, DYÖ'nün bireylerin dini yaşamlarında farklı sebeplerle deneyimledikleri yorgunluk, bıkkınlık veya tükenmişlik düzeylerini belirlemede kullanılabilecek yeterlikte psikometrik özelliklere sahip geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Ayrıca ölçek, başta sosyal bilimler olmak üzere Din Psikolojisi alanında yapılacak araştırmalarda bir ölçüm aracı olarak kullanılabilecek niteliktedir. Bunların yanı sıra, DYÖ her ne kadar Türk Müslüman özellik taşıyan örneklemde elde edilen verilerle geliştirilmiş olsa da farklı kültürlerdeki örneklemelerde kullanılabilecek genel maddeleri içermektedir.

Teorik çalışmalarda bahsi geçen ve dindar yorgunluğuna sebep olduğu iddia edilen hususlar (dinin suistimali, dini beklenti ve baskılar, dünyevileşme, manevi tatminsizlik, dindarların olumsuz davranışları vb.) ile diğer bazı değişkenler (dindarlık, dindarlık tipolojileri, maneviyat, öznel iyi oluş, manevi iyi oluş, hayatın anlamı, psikolojik iyi oluş, ruh sağlığı, psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumu, depresyon vb.) geçerlik ve güvenirliliği yapılan bu ölçekle birlikte kullanılarak saha çalışmaları yapılabilir. Böylece hem teoride var olduğu söylenen dindar yorgunluğunun sahada bir karşılığının olup olmadığı daha iyi anlaşılabilir hem de bu konu çok farklı perspektiflerden ele alınmış olabilecektir.

Bu çalışma ile elde edilen bulgular, daha derinlemesine incelenmek üzere nitel yöntemler kullanılarak yapılacak çalışmalarla desteklenebilir. Bu sayede dindar yorgunluğu kavramının kapsamı ve niteliği daha iyi anlaşılabilir. Bunun yanı sıra DYÖ'nün farklı yaş gruplarına, sosyo-ekonomik düzeylere ve dini aidiyetlere sahip bireylere uygulanması, din yorgunluğunun değişkenlik gösterip göstermediğine dair daha kapsamlı bir değerlendirme sunabilir. Geliştirilen bu ölçek, özellikle bireylerin dini yaşamlarında yaşadıkları tükenmişlik düzeylerini değerlendirmek isteyen psikolojik danışmanlar, psikologlar ve din hizmeti sunan profesyoneller için önemli bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilir. Eğitim kurumları, gençlik merkezleri ve manevi destek birimleri gibi alanlarda, bireylerin dini bağlılıklarının zayıflamasına eşlik eden duygusal süreçlerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca bu ölçek, dini danışmanlık süreçlerinde tanılama ve müdahale planlamasında kullanılabilecek pratik ve bilimsel temelli bir araç olma potansiyeli taşımaktadır. Böylece dini danışmanlar, din eğitimcileri, din görevlileri ve dini kurumlar, bireylerde dindarlığa karşı oluşan yorgunlukları dikkate alarak daha kuşatıcı, empati temelli ve birey merkezli yaklaşımlar geliştirebilir. Bunlara ek olarak dindar yorgunluğu yaşayanların daha çok hangi dindarlık tipolojisine sahip olduğu hususu belirgin olmadığından, bu boşluğun yapılacak

nitel ve nicel araştırmalarla doldurulması faydalı olacaktır.

Ancak ölçek 18 yaş ve üzerindeki bireylerden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple ölçeğin daha küçük yaş gruplarında uygulanması için gerekli düzenlemelerin yapılarak uygulanabilir hale getirilmesi önerilmektedir. Dini konular bireyler açısından hassas olabildiğinden, katılımcılar gerçek düşüncelerini tam olarak yansıtmamış olabilir. Bu yüzden, ölçek farklı sosyo-demografik özelliklere sahip katılımcılara uygulanarak yenilenebilir. Ayrıca mevcut araştırmada ölçeğin güvenirliliğine iç tutarlılık güvenirlilik analizi ile bakılmış test tekrar test güvenirliliği ise incelenmemiştir. Farklı çalışmalarda bu araştırmada kullanılmayan güvenirlilik analiz yöntemleri kullanılarak ölçeğin psikometrik özellikleri yeniden değerlendirilebilir. Bunların yanı sıra dindar yorgunluğu, birçok faktörden etkilenebilecek ve zamanla değişebilecek bir olgudur. Ancak ölçek, bu dinamik yapıyı yansıtacak şekilde boylamsal olarak test edilmemiştir. Bu nedenle, ölçeğin zaman içinde yapılacak geçerlik ve güvenirlilik analizleriyle yenilenmesi gerekebilir.

Etik Komite Onayı: Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 01.11.2024 tarih ve 2024/303 sayılı kararı ile araştırmanın etik kurul onayı alınmıştır.

Katılımcı Onamı: Çalışmaya katılan tüm katılımcılardan yazılı onam alınmıştır.

Yazar Katkıları: Fikir–C.A., A.G.; Tasarım–C.A., A.G.; Denetleme–C.A.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi–C.A., A.G.; Analiz ve/veya Yorum–A.G., C.A.; Literatür Taraması: C.A.; Yazan–C.A., A.G.; Eleştirel İnceleme–C.A., A.G.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Sinop University (Date: 01.11.2024, Number: 2024/303).

Informed Consent: Written informed consent was obtained from the participants who participated in this study.

Author Contributions: Conception–C.A., A.G.; Design–C.A., A.G.; Supervision–C.A.; Data Collection and/or Processing–C.A., A.G.; Analysis and/or Interpretation–A.G., C.A.; Literature Review–C.A.; Writing Manuscript–C.A., A.G.; Critical Review–C.A., A.G.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Abanoz, Süleyman. Tükenmişlik ve Din. Ankara: İksad Yayınları, 2022.

Adams, Christopher J. vd. "Clergy Burnout: A Comparison Study with Other Helping Professions". *Pastoral Psychol* 66 (2017), 147–175.

Akın, Haşim. "Din Yorgunluğu". Erişim 30 Haziran 2024. <https://www.memleket.com.tr/din-yorgunlugu-25011yy.htm>

Arıkan, Rauf. Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.

Arslan, Hulusi. "Sosyal Medyada Gençlerin Dini Algılarını Etkileyen İnanç Sorunları". *Gençliğin İnanç Problemleri*. ed. Mustafa Bozkurt vd. 33-68. Malatya: Ensar Yayınları, 2022.

Aydın, Cüneyd. "Dijital Dünyanın Din(dar) Yorgunluğuna Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *I. Uluslararası Küresel Sorunlara İslami Yaklaşımlar: Kültürel ve Teknolojik Dayatma Sempozyumu*, ed. Yasemin Barlak vd. 51-51. Sinop: Sinop Üniversitesi Yayınları, 2024.

Aydın, Mustafa. "Din Yorgunluğu Ne Demek? Biz Dini Mi, Din Bizi Mi (Kim Kimi) Yoruyor?". *Umran* (2021), 42-45.

Balamir, Figen. "Anlam Arayışında Bir Yol: Alfa Çalışma Programı Üzerine Etnografik Bir İnceleme". *Nitel Sosyal Bilgiler (NSB)* 6/1 (2024), 49-74. <https://doi.org/10.47105/nsb.1419748>

Baltacı, Ali. "Muhafazakâr Tüketim: Türkiye'de Muhafazakârlığın Tüketim Eksenli Dönüşüm Dinamikleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019), 111-135. <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.620817>

Barca, İbrahim. "Müslüman Yorgunluğu ya da Müslümanın Müslümanla İmtihani". Erişim: 06 Temmuz 2024. <https://www.islamtarihi.net/2018/07/musluman-yorgunlugu-ya-da-muslumann.html>

Baştürk, Savaş – Taştepe, Mehtap. "Evren ve Örneklem". *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. ed. Savaş Baştürk. 247-279. Ankara: Vize Yayıncılık, 2013.

Bayer, Ali. *Sekülerleşme ve Din*. Ankara: İksad, 2022.

Bayraktar, Cemile. "Din Yorgunu, Dindar Yorgunluğu". Erişim: 05 Temmuz 2024. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/cemile-bayraktar/din-yorgunu-dindar-yorgunlugu-2040449>

Beyaz, Rafet. "Dindarlık ve Hedonik Tüketim İkilemi: Dini Kaideler Haza Dayalı Tüketimi Engeller Mi?". *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5/30 (2018), 4149-4168. <https://doi.org/10.26450/jshsr.906>

Bilgin, Vecdi. "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 193-214.

Büyüköztürk, Şener. "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı". *Kuram ve Uygulamada Eğitim*

- Yönetimi 32 (2002), 470-483.
- Büyüköztürk, Şener. *Veri Analizi El Kitabı*. 13. Baskı. Ankara: Pegem Akademi, 2011.
- Cengil, Muammer. "Din Görevlileri ve Kur'an Kursu Öğreticilerinin Tükenmişlik Düzeleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 79-101.
- Creswell, John W. *Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları Araştırma Deseni*. çev. Esra Bukova Güzel. Ankara: Eğiten Kitap, 2017.
- Çokluk, Omay vd. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Dağ, Ahmet. "Dünyevileşme-Dinselleşme Dilemmasında Din Yorgunu Olmak veya Dini Yormak". *Umrans* (2007), 74-77.
- Demirezen, İsmail. "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 97-109.
- Dokur, Ayşe Selin vd., "Türkiye'de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerine Boylamsal Bir Analiz". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (2021), 733-768. <https://doi.org/10.33415/daad.948559>.
- Dudley, Roger Louis. "Alienation from Religion in Adolescents from Fundamental Religious Homes". *Journal for the Scientific Study of Religion* 17/4 (1978), 389-398.
- Dudley, Roger Louis. *Selected Variables Related to Alienation from Religion as Perceived by Students Attending Seventh-Day Adventist Academies in the United States*. Michigan: Andrews University, Doctoral Dissertation, 1977.
- Dudley, Roger Louis – Laurent, C. Robert. "Alienation from Religion in Church-Related Adolescents". *Sociological Analysis* 49/4 (1989), 408-420.
- Duman, Soner. "Din Yorgunluğu Üzerine". Erişim 29 Haziran 2024 <https://www.kastamonur.com/din-yorgunlugu-uzerine/>
- Erdiç, Şaban. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Din ve Modernleşme -Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 1021-1035. <https://doi.org/10.18505/cuid.1156818>
- Ertit, Volkan. "The Failure of Islamization Policies in Turkey: a "Victory" of Secularization Theory?". *Southeast European and Black Sea Studies* (2024). <https://doi.org/10.1080/14683857.2024.2352893>
- Ertit, Volkan. *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*. Ankara: Orient Yayınları, 2022.
- Ete, Hatem – Yargı, Abdullah. *Türkiye'de Dindarlık Algısı*. İstanbul: Ankara Enstitüsü-İstanbul Politikalar Merkezi, 2023.
- Gazneli, Didem – Kılıç, Nilgün Sofuoğlu. "Din Eksenli Tüketimin Yeni Medyadaki Görünümleri: Tüketim Kültürü Bağlamında Bir Değerlendirme". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2020), 197-216. <https://doi.org/10.47951/mediad.837857>
- Görmez, Mehmet. "Çürük Elmalar Mensup Oldukları Camiayı Bağlamaz Demek Yerine, Neden Çürük Elmalar Çıkıyor Sorusunu Sormalıyız". Erişim: 05 Temmuz 2024. <https://islamianaliz.com/haber/7478962/mehmet-gormez-curuk-elmalar-mensup-olduklari-camiayi-baglamaz-demek-yerine-neden-curuk-elmalar-cikiyor-sorusunu-sormaliyiz>
- Gürbüz, Sait – Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2018.
- Güven, İbrahim Furkan. *Bencil Mutluluk Mu Manevi Doyum Mu? Tüketim Kararlarının Psikolojisi*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2024.
- Haghnegahdar, Megan vd., "The Influence of Religious Belief on Burnout in Medical Students". *Missouri Medicine* 118/1 (2021), 63-67.
- Han, Byung Chul. *Yorgunluk Toplumu*. çev. Samet Yalçın. 2. Baskı. İstanbul: İnka Kitap, 2024.
- Hancıgaz, Erhan. "Dijital Dünyada Dinsel Eğilimler". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2022), 409-430. <https://doi.org/10.47951/mediad.1191659>
- Hazıroğlu, Temel. "Dinin Diriliği ve Umudun Tazeliği". *Umrans* (2021), 50-53.
- Hocaoğlu, Neslihan. *Dijital Dünyada Değişen Din Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Hu, Li-tze – Bentler, Peter M. "Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives". *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal* 6/1 (1999), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Karaçam, Ferman. "Din Yorgunluğu". Erişim 29 Haziran 2024. <https://hertaraf.com/koseyazisi-ferman-karacam-din-yorgunlugu-2623>
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2009.
- Kasapoğlu, Asım. "Kapitalist Tüketim ve Din: Allah Verdiği Nimeti Kulunun Üzerinde Görmek İster". *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi* 42 (2024), 53-65.
- Kayıklık, Hasan. "Din Görevlilerinde Tükenmişlik". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), 1-19.
- Kılıçsal, Seyra. *Tüketim Eğilimleri Bağlamında Değişen Dinsellik: İstanbul Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kovács, Bernadett – Kézdy, Anikó. "Religious Belief and Burnout". *European Journal of Mental Health* 3 (2008), 253-265.

DOI: 10.1556/EJMH.3.2008.2.5

- Köroğlu, Cemile Zehra. *Tüketim Kültürü ve Din*. Ankara: Giresun Üniversitesi, 2012.
- Küçükcan, Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 109-128.
- Laleli, Mustafa. *Kentleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dini Hayat: Konya Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Meydan, Hasan – Aydın, Sare. "Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 299-323. <https://doi.org/10.33460/beuifd.726749>
- Nişancı, Zübeyr. *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023.
- Osborne, Jason W. – Costello, Anna B. "Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most from Your Analysis". *Pan-Pacific Management Review* 12/2 (2009), 131-146.
- Özay, Mehmet. *Günümüz Sosyolojisinde Modernleşme-Sekülerleşme-Din İlişkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Özbolet, Abdullah. "Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık". *Journal of Islamic Research* 28/3 (2017), 265-278.
- Özbolet, Abdullah – Evyapar, M. Ertuğrul. "Ötekileştirilen Dindar Gençlik: ‘İmam Hatipler Kapatılsın’ Facebook Grubu Örneği". *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 75-96.
- Özyiğit, Veli. *Sosyal Medya ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Ereğli/Beyköy Örneği*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Paker, İrem Tükel. "Yeni Muhafazakâr Gençliğin Tüketim Alışkanlıkları". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 20/39 (2020), 124-146. <https://doi.org/10.30976/susead.552512>
- Pişkin, Mücahit. "Tüketim Toplumu’nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı". *İnsan ve Toplum* 6/2 (2016), 131-154.
- Subaşı, Necdet. "Din Yorgunluğu ya da Gündelik Popüler Kültürün Tükettiği İslami Yorumlar". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*. ed. Murat Ak – Hasan Cansız. 223-229. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Subaşı, Necdet. "Din Yorgunluğu". 17. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. J. Canberk Aydın. 377-378. Ankara: Atalay Matbaacılık, 2023b.
- Subaşı, Necdet. "Din Yorgunluğu". *Teklif Dergisi* 11 (2023a), 128-136.
- Subaşı, Necdet. "Dinle’n Biraz". Erişim 29 Haziran 2024. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/dinlen-biraz-haber-1720524/>
- Şencan, Hüner. *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenirlik ve Geçerlik*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.
- Tabachnick, Barbara G. – Fidell, Linda S. *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı*. çev. Mustafa Baloğlu. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- Tekin, Halil. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Has-soy Matbaası, 1984.
- Tepeli, Veyisel. "Din Yorgunları". Erişim 30 Haziran 2024. <https://www.iktibascizgisi.com/din-yorgunlari/>
- Tozer, A. W. *The Dangers of a Shallow Faith*. Bloomington, Minnesota: Bethany House, 2012.
- Turanalp, Muhammed Fatih. "Din ve Eğitim Bağlamında Yorgunluk Toplumu". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 227-275.
- Yapıcı, Asım. "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2009), 1-37.
- Yıldırım, Esra – Mücahit, Mustafa. "Gençlerde Dindarlık ve Modernleşme Algısı: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 519-542. <https://doi.org/10.33460/beuifd.802090>
- Yıldırım, Orhan. "Tüketim Toplumu’nda Din ve Dini Değerlerin Metalaşması". *Olgu Sosyoloji Dergisi* 2/1 (2023), 1-8. <https://doi.org/10.58632/olgusos.1279609>
- Yıldız, Sevgi. "Sosyal Bilimlerde Örneklem Sorunu: Nicel ve Nitel Paradigmalarından Örneklem Kuramına Bütüncül Bir Bakış". *Kesit Akademi Dergisi* 3/11 (2017), 421-442.
- Yilter, Nuray. "Kur’ân-ı Kerim’de Yorgunluk Toplumu’nun İzdüşümleri". *Journal of Analytic Divinity* 7/1 (2023), 149-169. <https://doi.org/10.46595/jad.1290417>
- Yüzgenç, Salih. "Gençlerde Din Yorgunluğu Var mı?" Erişim: 05 Temmuz 2024. <https://m.gencdergisi.com/12078-genclerde-din-yorgunlugu-var-mi.html#:~:text=Bir%20ba%C5%9Fka%20a%C3%A7%C4%B1dan%20bak%C4%B1nca%20da,yap%C4%B1lan%20hatalar%20kabilinden%20g%C3%B6rmek%20gerekir>
- Zavalsız, Mesut. *Sekülerleşme Sürecinde Üniversite Gençliğinin Dini Eğilimi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

EXTENDED SUMMARY

Throughout history, religion has played a central role in the lives of both individuals and societies. However, the spread of modernism from the West to the rest of the world has reduced the influence of institutional religion on the individual and society, while on the other hand, it has brought about certain transformations in the perception of individuals towards religion. This situation has also manifested itself in religious life in Türkiye in recent years, leading to the discussion of the concept of "religious fatigue" in some academic studies and media platforms. For this reason, it has become important to examine the concept of religious fatigue, which is used to express that individuals experience some kind of fatigue or burnout in their religious lives, and to measure whether individuals feel such a sense of fatigue or burnout in their religious lives.

The aim of this study is to develop a measurement tool to determine the levels of fatigue or burnout in the subjective religious lives of individuals for various reasons. The literature review method was used to create the item pool of the measurement tool to be used in the research, and the scanning design, one of the quantitative research designs, was used to collect the data. In the study, data were collected from a total of 936 participants, consisting of two separate samples. The first sample of the study consisted of 446 people, 252 women and 194 men aged 18 and over, residing in different provinces and determined by the convenience sampling method; the second sample consisted of 490 people, 265 women and 225 men aged 18 and over, also determined by the convenience sampling method.

Based on the sources accessed through the literature review method, scale items that may be indicative of the fatigue felt in the religious life of individuals who define themselves as religious in some way, due to various reasons, and that cover the subject area were listed. In order to determine the content validity of each item constituting the item pool regarding whether it could measure the fatigue levels of individuals in their religious lives, separate opinions were obtained from a total of three faculty members who are experts in this field from three different universities. In line with the expert suggestions, necessary corrections were made on 58 items, and the draft form of the scale was created and made ready for the application.

In order to collect data in the study, the personal information questionnaire and the draft form of the scale were combined and applied to the participants online in November 2024 and January 2025. SPSS 21 and LISREL 8.51 programs were used to perform the necessary analyses of the data collected from the participants. For the relevant statistical analyses, 446 surveys from the first application and 490 surveys from the second application, whose data were suitable, were deemed appropriate to be evaluated.

Factor analysis was used in the construct validity of the scale. As a result of the preliminary analysis, 41 items that did not meet the required criteria were removed from the scale. Analyses were repeated on the remaining 17 items, and it was found that Bartlett ($\chi^2=2539.071$, $p<.001$) and KMO (.81) test results were appropriate. As a result of EFA conducted with the first sample group of 446 people; it was determined that the factor load values of the scale were above .45, item-total correlations varied between .36 and .54, consisted of 17 items collected under five factors, and its factors explained 66% of the total variance. In addition, CFA was conducted with a second sample group consisting of 490 people to test whether the structure obtained as a result of EFA was confirmed or not. The fit indices of the structure resulting from CFA were found as $\chi^2=170.16$, $sd=107$, $p<.001$, $RMSEA=0.035$, $SRMR=0.032$, $NNFI=0.98$, $GFI=0.96$, $AGFI=0.94$, $CFI=0.99$.

The reliability of the scale was examined by Cronbach's Alpha internal consistency coefficient and item analysis methods. The analysis results revealed that the Cronbach's alpha values of the overall scale and its sub-dimensions (overall $\alpha= .81$; negative behaviors of religious people $\alpha= .80$; religious monopolization $\alpha= .83$; religious/spiritual dissatisfaction $\alpha= .78$; abuse of religion $\alpha= .71$; religious expectations and pressures $\alpha= .73$) and the item total correlations (between .36 and .54, $p<.01$) were at the local level for reliability. These results show that the RFS can be used as a valid and reliable measurement tool in research to be conducted in the field of Psychology of Religion, especially in social sciences.

EK-1: DİNDAR YORGUNLUĞU ÖLÇEĞİ (DYÖ)

YÖNERGE: Lütfen aşağıda verilen yargı ifadelerine katılım düzeylerinden sizin için en uygun olan seçeneğin altındaki kutucuğa (X) işareti koyarak belirtiniz.		(1) Kesinlikle Katılmıyorum	(2) Katılmıyorum	(3) Kararsızım	(4) Katılıyorum	(5) Kesinlikle Katılıyorum
1	Aynı dine inandığım insanların yaptığı yanlışlar bende hayal kırıklığı oluşturuyor					
2	Gereğinden fazla dini bilginin verilmesi bende yılgınlığa yol açıyor					
3	Hayatın her alanına dinin sokulmaya çalışılması bıkkınlık veriyor					
4	Bazı dindarların dini konulardaki çelişkili davranışları bende hayal kırıklığına sebep oluyor					
5	Çevremdekilerin dini konularda beni bazı şeyleri yapmaya zorlamaları yorucu oluyor					
6	Model aldığım dindarların olumsuz davranışları bende hayal kırıklığına yol açıyor					
7	Bazı dindarların yanlış davranışlarını sürekli olarak görmek bende hayal kırıklığı meydana getiriyor					
8	Dindarların dini ve ahlaki değerlere uygun davranmaması bende hayal kırıklığına yol açıyor					
9	Dijital mecralarda dini konularla ilgili aşırı paylaşım yapılması bıkkınlık verici oluyor					
10	Dini yaşamımdan manevi anlamda artık zevk alamıyorum					
11	Bazı dindarların/din adamlarının/dini grupların din kendi tekellerindeymiş gibi davranmalarından bunalıyorum					
12	Bazı dindarların dinin emir ve yasaklarını işlerine geldiği gibi yorumlamalarından bunalıyorum					
13	Bazı dindarların/din adamlarının dinen kendileri gibi düşünmeyenleri dinden çıkmakla itham etmelerinden yıldım					
14	İnsanların sürekli olarak dinimi doğru yaşamadığımı söylemelerinden bıktım					
15	Çevremdekilerin dini mükemmel bir şekilde yaşamamı beklemlerinden bıktım					
16	Yaptığım ibadetlerimden manevi anlamda haz duyamıyorum					
17	Dini bir yaşam sürdürmedeki motivasyonumu kaybettim					